

Ideál ženskej krásy v kultúre

(Kultúra ako ľadovec)

Erich Mistrík

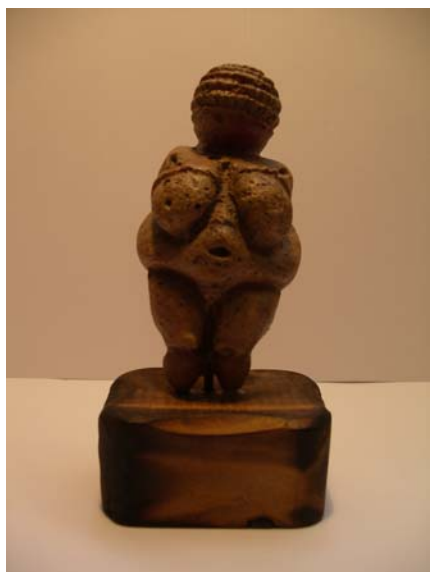
Kultúra v ľudských dielach

Ešte asi nikto nevidel kultúru niekde mimo vecí alebo mimo ľudí. Môžeme ju cítiť v **ľudských dielach**. Odlišné ľudské diela mi ponúkajú všetky zvláštnosti kultúr. Pokúsme sa vnímať rozdiely v kultúrach s pomocou takých diel, ktoré sú ľudskými dielami a súčasne zobrazujú človeka – s pomocou sošiek ženských postáv.

Máme pred sebou dve paleolitické a tri staroveké ženské postavy

Tzv. **Venuša z Moravian** z obdobia cca 20 000 rokov pr. n. l.

Tzv. **Venuša z Willendorfu** z obdobia 30-25 000 rokov pr. n. l.

Ženská postava, ktorá vznikla cca 2 000 pr. n. l. v predantickéj gréckej civilizácii na **Kykladských ostrovoch**

Dve postavy z egyptskej Novej ríše:

Meritaton, prvorođená dcéra egyptského kráľa Achnatona a Nefertiti – táto soška pochádza z obdobia medzi 1350-1300 pr. n. l

Bohyňa **Selket** z hrobky egyptského kráľa Tutanchamona, vznikla pred rokom 1 300 pr. n. l.

Jednotlivé sošky nereprezentujú len iné pohľady na ženu, ale celé odlišné kultúry a kultúrne vrstvy. Cez vnímanie rôznych ideálov ženskej krásy spoznáваме rôzne prístupy k svetu, rôzne vnímanie človeka, rôzne kultúrne normy. Ideál ženskej krásy nám pomôže uvedomovať si, ako hlboko siahajú rozdiely v kultúrach.

Ženské tvary

Prvý, povrchný, pohľad ukazuje, že praveké ženy majú mimoriadne zvýraznené **ženské tvary**, pričom dominujú druhotné pohlavné znaky. Telesné objemy hovoria o nadbytočnej telesnej váhe až po chorobnú obezitu. Postava z predgréckej civilizácie je formalizovaná, jej ženskosť zdôrazňuje len schematické lono. Postava Meritaton je veľmi štíhla, dievčenská. Postava bohyně Selket má súmerné črty tváre i harmonicky vyvážené tvary postavy. Jej tvorca si dal záležať na tom, aby predstavil pôvabnú mladú ženu.

Predstavme si, ako by súčasný sochár spodobil víťazku súťaže krásy – chudá, vysoká, s tenkými nohami, širokými bokmi.

Pri tomto pohľade na sošky len konštatujeme, čo bezprostredne vidíme, nedozvieme sa nič o živote týchto žien, o ich vzťahu k sebe samým. Vidíme len štyri **odlišné ženy**. Sme schopní ich odlíšiť len biologicky, zistíme, že ide o ľudské bytosti ženského pohlavia a zistíme fyziologické rozdiely v ich postavách – od chorobne deformovanej, cez elegantnú a štíhlu až po schematickú postavu, prípadne môžeme usudzovať, že Meritaton je z nich najmladšia, lebo jej postava nie je schematická, a predsa nevykazuje výrazné druhotné pohlavné znaky zrelej ženy. Vedľa nich by stála možno až chorobne chudá súčasná víťazka.

Vidíme teda pred sebou len ženy, ale predsa odlišné ženy. Z ich postáv však predsa už môžeme niečo tušiť o spôsobe stravovania – obézna Venuša z Willendorfu má určite iné stravovacie návyky ako štíhla, hoci vôbec nie vychudnutá bohyně Selket.

Druhý pohľad môže byť emocionálne zafarbený a môžeme hľadať **vzťahy ich spoločností k ženským tvarom**. Podľa toho by sme mohli usudzovať, že v paleolite sa tešili obľube výrazne zväčšené tvary ženského tela. Na Kykladských ostrovoch možno obľubovali dlhé krky a jednoduché tvary, bez výrazného zväčšenia niektorej časti tela – hoci trojuholník lona ho proporcionálne dosť zvýrazňuje. V Egypte Novej ríše pravdepodobne vedeli odlíšiť rôzne ženské tvary. Naše sošky napovedajú, že vtedajší Egypťania obľubovali buď na jednej strane dievčenské tvary, alebo na druhej

strane tvary mladých žien, ktoré už neboli dievčatami, ani ešte starnúcimi ženami či mnohonásobnými matkami, ale mladými ženami, ktoré boli zrelé a pripravené na plodenie detí. Iné sochy z toho obdobia (napríklad postavy Nefertiti) ukazujú, že Egypťania vedeli oceniť aj kyprejšie ženské tvary, tie však neboli také prehnané, ako sú na paleolitických soškách, boli to len tvary zrelých žien v plnom období plodnosti. Tvorcovia egyptských sôch z obdobia panovania Achnatona a Nefertiti pravdepodobne vyjadrovali úctu voči takýmto ženám. Súčasne ukazovali, že sú schopní precízne si uvedomovať rôzne vekové a telesné rozdiely.

Soška súčasnej missky by hovorila, že dnes uprednostňujeme vychudnuté a vysoké ženské postavy, napolo dievčatá, napolo ženy.

Ešte stále sa pohybujeme len na povrchu, pretože si všímame len spôsob, akým je zobrazované ženské telo. Pri porovnaní rôznych spôsobov zobrazenia však zistíme, že sa **ideály ženy a ich vnímanie** líšili.

Úprava vzhľadu

Ďalší pohľad zameriame na **bezprostredne viditeľné súvislosti**, ktoré je možné zo sošiek vyčítať – všimnime si, ako sa tieto ženy upravovali. Praveké ženy sú zobrazené nahé, na jednej vidno výraznú snahu o úpravu vlasov. Doplňme informáciu z výskumov ďalších podobných sošiek – pravidelne prejavujú snahu o skrášľovanie vlasov a z niektorých možno usudzovať na obliekanie do kožených a kožušinových odevov či zásteriek. Nahota však stále zostáva prirodzená. Postava z Kykladských ostrovov je pravdepodobne tiež nahá, nevidíme žiadne náznaky snahy o vonkajšiu úpravu. Meritaton zostáva tiež nahá, má navyše úplne vyholenú hlavu okrem jedného vrkoča, ktorý jej spadá nabok. Taká úprava hlavy patrila k móde tohto obdobia – Meritaton tak prezentuje snahu prispôbiť sa vtedajšej móde. Navyše drží v ruke kráľovský korbáč, čo jednoznačne ukazuje, že je súčasťou kráľovskej rodiny. Oproti nim bohyňa Selket má výrazne upravenú hlavu aj celý odev: Z informácií, ktoré sa zachovali, vieme, že na hlave má kráľovskú rúšku *memes*, ktorá sa používala pri slávnostných príležitostiach, telo má oblečené do *meseset*, obdĺžnikovej látky s otvorom pre hlavu, ktorý jej siaha po členky, je nariasený a iba pásikom zviazaný pod poprsím.

Súčasná misska by mala veľmi starostlivo vypracovaný účes a ak by nebola oblečená do plaviek, mala by starostlivo ušité (možno romantické –) šaty. Oblečenie by určite rafinovaným spôsobom zvyrazňovalo jej ženské tvary.

Tento pohľad ukazuje, že **úprava tela** môže byť dôležitou súčasťou života ženy, a to aj v prípade, ak inak zostáva nahá a upravuje si len účes. Význam jednotlivých úprav si v podstate môžeme len domýšľať, zrejme však zostáva dôležitosť týchto úprav, ak ich potrebovali za potrebné tak jasne zvýrazniť na paleolitickej soške, výnimočnom diele tej doby, či na kráľovskej dcére alebo na obraze bohyně. Úprava vlasov, odevu či iné ozdobovanie zrejme zohrávali dôležitú úlohu v živote týchto žien.

Tento pohľad sa vzďaľuje od prostých fyzických či biologických charakteristík a naznačuje **vzťahy žien k sebe samým**, prípadne ich **postavenie** v spoločnosti. Hovorí o ich **seba-úprave**, obliekaní, možno niečo o ich **správani** a budovaní **identity**.

Spôsob života

Ďalší pohľad môžeme viesť k **spôsobu života**, akým tieto ženy žili. Zobrazené praveké ženy sa asi nemohli zúčastniť lovu koristi, pretože ich váha by im nedovolila rýchlejší pohyb – najmä dáme z Willendorfu. Pravdepodobne zostávali doma a starali sa „o domácnosť“, „o oheň“, vytvárali teda mužom (a možno iným, mladším ženám?) domáce zázemie. Zvýraznené pohlavné znaky hovoria o ich plodivej funkcii i sile a možno majú zdôrazniť aj hojnosť, či spokojnosť rodu, pretože pokračovanie potomstva je zabezpečené. Z kykladskej ženy vyžaruje pokoj, moderným termínom by sme povedali – pokora. Výrazný trojuholník pohlavia asi má zdôrazniť plodivú silu tejto ženy, čo by mohol podporovať aj naznačený oblúk podbruška – ako začínajúce tehotenstvo, či možno schematické zobrazenie tehotnej ženy. Meritaton svojou výraznou starostlivosťou o účes ukazuje, že nebojuje o základné prežitie, ale môže sa venovať „ušľachtilejším“ činnostiam. Podobne sa prezentuje aj Selket – jej mimoriadne starostlivo upravené vlasy aj odev hovoria o množstve času, ktorý im venovala ona alebo jej otrokyne, hovorí o materiálnom dostatku a blahobyte, v ktorom sa pohybuje.

Súčasná miss by jasne ukazovala, že jej jedinou starosťou je starať sa o svoj zovňajšok, aby mohla vyhrávať ďalšie súťaž krásy. Načo jej to asi slúžilo? – spýta sa obdivovateľ jej krásy z budúceho tisícročia... Možno na to, aby pritiahla mužov.

Na základe takého pohľadu môžeme usudzovať na **ideály**, ktoré tieto ženy **vyznávajú**, na **typy činností**, ktoré považujú za dôležité, na ich **životný štýl**, na ich **postavenie** v spoločenstve.

Postavenie v spoločnosti

Pohľad na ich **postavenie v spoločnosti** môžeme ešte prehliť. Môžeme predpokladať, že paleolitickí muži si svoje ženy vážili preto, lebo dávali život. Hoci tieto ženy – ako ukazujú ich odevy a relatívne jednoduchá úprava tela (vlasov) – nežili v bohatstve, ale v živočíšnom a chudobnom svete, predsa zrejme neboli bezvýznamnými členkami spoločenstva. Túto myšlienku môžeme doplniť aj zaujímavým faktom – nenašli sa mužské, len ženské sošky. Kykladské ženy pravdepodobne tiež požívali úctu u svojich mužov, lebo naša soška nepostráda vznešenosť. Pretože je schematická, ťažko je možné z nej usudzovať ďalej. Egyptské ženy z našich sošiek pravdepodobne žili v bohatstve, vo vyumelkovanom svete, kde vládla aj móda a cieľavedomá, systematická snaha páčiť sa.

Postavenie súčasnej miss v spoločnosti je jednoznačné – má sa páčiť. Je „krásnym objektom“ hodným zbožňovania.

Spôsoby zobrazenia

Všimnime si **spôsoby zobrazovania** týchto žien. Paleolitický tvorca pracoval s prísnyim realizmom, až naturalizmom, bol vynikajúcim pozorovateľom. Pravdepodobne sa pridržiaval reality, hoci práve týmto realizmom idealizoval plodnosť ženy. Kykladský tvorca schematizoval postavu ženy – možno preto, aby nezobrazil len konkrétnu ženu, ale prototyp ženy v ušľachtilom tvare. Možno preto jej chýbajú prsia a len symbolický trojuholník odkazuje na zrod nového života. Iné sošky žien z tohto obdobia a regiónu niesli aj náznak prs v podobe dvoch menších kopčekov na hrudi. Egyptskí tvorcovia Achnatonovej doby boli na jednej strane schopní prísneho realizmu – chudé, až astenické telíčko Meritaton napovedá, že je asi práve v období puberty. Postava a tvár bohyně Selket sú však až ideálne harmonické, takže táto soška ukazuje schopnosť egyptských tvorcov Novej ríše posunúť realizmus k idealizácii.

Soška súčasnej miss by určite mala zvýrazniť „ideálne miery“ jej postavy. Tvorca by si pravdepodobne nerobil ťažkosti s realizmom, dôležité by bolo, aby soška reprezentovala ideál krásnej mladej ženy, ako ho prezentujú médiá.

Tento pohľad nás vedie k spôsobom zobrazovania, ku vzťahu tvorcov k realite, k ich schopnostiam zobrazovať skutočnosť. Dostaneme sa k **spôsobom poznávania** sveta, ako sa ono prejavuje v ľudských činnostiach.

Gestá

Posledné hľadisko nás privedie k ich **gestám a postojom**. Pri Moravianskej Venuši sa gestá stratili, Willendorfská Venuša má položené ruky na prsiach, akoby ich chcela ešte zvýrazniť. Výskumy pravekých a starovekých spoločností hovoria, že toto gesto – ruky položené na prsiach alebo cez ne, akoby si ich stískali – bolo gestom bohýň plodnosti. Ruky kykladskej ženy, tiež zložené na hrudi, tak isto odkazujú na plodnosť. Gestá egyptských žien sú diametrálne odlišné. Meritaton stojí pokojne, len v ruke stíska a drží vztýčený korbáč, ako to bolo pravidlom v kráľovskom postoji – to znamená, že sa pravdepodobne zúčastňuje na oficiálnych rituáloch svojho otca, faraóna, resp. minimálne sa učí, ako sa na týchto rituáloch správať. Selket zasa ochraňujúco rozťahla ruky – pretože mala ochraňovať vnútornosti mŕtveho kráľa, Tutanchamona. Má navyše na hlave škorpióna, ktorého uštipnutie považovali Egyptania za liečivé.

Soška súčasnej miss by mala pravdepodobne ruky preložené pred telom, pričom prsty jednej ruky by spočívali v dlani druhej ruky – nezmyselné, afektované a akoby elegantné gesto. Pozorovateľ z budúcnosti by z neho asi nič nevyčítal.

Tento pohľad nás uvádza do vnútra **ikonografie** rôznych spoločností a cez jednoduché gestá žien sa dostávame do centra **fungovania spoločnosti**, i do centra ich **mytológie, náboženstva, svetonázoru**. Sú to významy a úkony ťažko postrehnuteľné len z vonkajších prejavov ľudí. Aby sme ich interpretovali, musíme sústrediť väčšie množstvo informácií z vývoja týchto spoločností a ich duchovného života.

Kultúra ako ľadovec

Sošky ženských postáv teda nereprezentujú len samotné ženy, ale cez ne a v nich sa prezentujú rôzne **vrstvy kultúry**, odlišné štruktúry spoločností, rôzne kultúrne významy. Môžeme z nich odvodiť nasledovné vrstvy kultúry:

Na povrchu vidíme, že kultúra sa prejavuje aj cez fyzické **telo** človeka, že to, čo je na nás biologické a fyziologické, sa môže stať nositeľom hlbokých kultúrnych významov.

Relatívne ľahko môžeme odvodzovať, ako rôzne spoločnosti vnímali **krásu** ženy. Jednotlivé zobrazenia sú okrem iného aj spredmetnením predstáv o kráse ženy, o znakoch tejto krásy – veľké prsia na paleolitických ženách, vrkoč u Meritaton, symetricky oblá panva u Selket, dlhý krk ženy z Kyklád, „ideálne miery“ miss.

Relatívne jednoducho môžeme zo sošiek odvodzovať aj **životosprávu** týchto spoločností. Určite neboli všetky paleolitické ženy obézne, skôr asi možno predpokladať, že väčšina bola štíhla, napriek tomu možnosť chorobnej obezity u nich evidentne existovala. Egyptské ženy určite neboli všetky tak harmonicky stavané, ako Selket, určite však ich životospráva umožňovala aj formovanie toho, čomu dnes hovoríme zdravá postava. Ich životospráva pravdepodobne tiež umožňovala, aby mladé egyptské dievčatá vo svojej puberte prudko rástli tak, že sa ich telička nestihli zároveň aj vypíňať tukovými vankúšmi, ako to môžeme vidieť aj na dnešných deťoch. Akú životosprávu vedie súčasná miss, to je záhadou. Pravdepodobne je to niekde na hranici bulímie v kombinácii s pravidelnou návštevou solária.

Sošky ukazujú diferenciáciu v **obliekaní** a v **skrášľovaní** vlastného tela. Chudobné spoločnosti žijúce na úrovni živočíšnej starostlivosti o prežitie, v ktorých je priestor len na základnú starostlivosť o zovňajšok – verzus bohaté vrstvy iných spoločností, ktorým zostáva mnoho času pre starostlivosť o zovňajšok. Viditeľné či neviditeľné skrášľovanie poukazuje na množstvo **voľného času** a úroveň jeho trávenia (minimálne ozdobovanie, aj to len vlastnými vlasmi oproti rafinovanému ozdobovaniu zložitým odevom a pokrývkou hlavy).

Sošky nám ukázali diferenciáciu v **spôsobe života**, ktorý aj ovplyvňuje **miesto**, kde sa ženy pohybujú – naše dve obézne paleolitické ženy určite zostávali doma a pohybovali sa tak cez deň mimo mužov, lebo tí sa zúčastňovali lovu, kde bola nutná iná fyzická konštitúcia. Kto v takej spoločnosti rozhodoval? Na love pravdepodobne muž, pretože tam bol bez ženy, doma možno žena, pretože ona celý deň chystala prostredie a stanovovala harmonogram. Egyptské dievča Meritaton sa naproti tomu určite zúčastňovalo aj na kráľovských rituáloch spolu s otcom-mužom-faraónom. Kto tam rozhodoval? Pravdepodobne nie Meritaton, lebo ona svojím držaním korbáča len kopíruje štandardnú pózu egyptských faraónov. Premyslená úprava zrelej ženy Selket zasa svedčí o tom, že ona sa určite pohybovala v spoločnosti, kde bola dostatočná podpora starostlivosti o seba. (Aj keď tu máme sošku bohyně, môžeme z nej usudzovať na život bohatších vrstiev egyptskej spoločnosti – je totiž oblečená a upravená tak, ako sa upravovali ženy v týchto vrstvách.) Kde sa pohybuje miss? V kozmetických, kaderníckych a odevných salónoch, v soláriu, medzi vizážistami. Kto rozhoduje v jej živote? Ona asi nie, skôr niekto, kto stojí nad tými všetkými ľuďmi a zadeľuje harmonogram tak, aby misske

vyšiel čas na všetky salóny. Dnes mu hovoríme manažér, ktovie, čo si bude domýšľať pozorovateľ z budúcnosti.

Takto pomenovaný spôsob života si však môžeme len domýšľať na základe vonkajšej podoby ženských postáv a na základe kultúrno-historických i archeologických výskumov, prípadne na základe mediálnych správ. Spôsob života nie je priamo viditeľný, viditeľné sú jeho výsledky.

Tak isto nie je priamo viditeľné ani postavenie týchto žien v ich spoločnostiach. Môžeme si tiež len domýšľať – na základe viditeľných znakov – že si ich mužské obyvateľstvo **vážilo** ako ploditeľky nového života alebo ako ideál krásy. Odkazy na plodivú silu žien sú tu veľmi jasné a opakujú sa (mimo miss). Vôľa zobrazovať ich a čas, ktorý ich zobrazovaniu tieto spoločnosti venovali, svedčia o vysokej úcte, ktorú požívali. Vôľa zobrazovať našu miss svedčí skôr asi o snahe predať ju.

Iba cez štúdium rôznych prameňov, výskumov a dokumentov môžeme získať dostatok podkladov pre pochopenie gest a postojov týchto žien. **Svetonázor** ich spoločnosti (úcta k plodnosti, prejavovanie úcty ženám vo všetkých spoločnostiach, nevyhnutnosť ochrany mŕtveho v postoji Selket, uctievané zviera, škorpión na jej hlave, zbožňovanie „ideálnych tvarov“), **náboženské predstavy** (súbory bohov, idolov, ochranných a zlých duchov) však je zašifrovaný v jednotlivých postavách.

Kultúra sa nám tak vrství na tie časti, ktoré sú **priamo viditeľné**, a na iné, ktoré si buď musíme **domýšľať**, alebo nám ich príslušníci danej kultúry musia **interpretovať**, alebo musíme využiť ďalšie zdroje, aby sme im rozumeli. Čo priamo vidíme, toho nie je veľa. Oveľa viac je toho, **čo nevidíme**, ale čo sa prejavuje skryto v znakoch, obrazoch, zvykoch, postojoch. Kultúra funguje ako ľadová kryha, ktorej malá časť sa ukazuje nad vodou, ale oveľa väčšia časť je skrytá pod vodou. Niekedy sa za súčasť kultúry považujú len tie časti, ktoré sú viditeľné. Tie však strácajú zmysel bez ostatných častí kultúry, ktoré nie sú jednoducho prístupné.

Takejto predstave sa často hovorí ľadovcový model kultúry.

uvedomujeme si ich

výtvarné umenie literatúra
dráma klasická hudba populárna hudba
ľudový tanec hry jedlo oblečenie

neuvedomujeme si ich

predstava o slušnosti predstavy o kráse
predstavy o výchove dedičské pravidlá kozmológia
vzťahy k zvieratám vzory správania vo vzťahoch nadriadenosti/podriadenosti
definícia hriechu praktiky dvorenia predstava o spravodlivosti pracovné motívy
predstava o vodcovstve pracovné tempo vzory rozhodovania v skupine
predstava o čistote vzťahy závislosti predstava o chorobe
prístupy k riešeniu problémov predstava o spôsoboch zmeny statusu podoby očného kontaktu
roly vo vzťahu k veku, pohlaviu, sociálnemu zaradeniu, povolaniu, príbuzenstvu a pod. vymedzenie duševnej choroby
podstata priateľstva predstava o sebe vzory vizuálneho vnímania jazyk tela
mimika predstava o logike a platnosti výroku vzory zvládania emócií
vzory konverzácie v rôznych sociálnych kontextoch predstava o minulosti a budúcnosti členenie času
preferencie pre súťaživosť alebo kooperáciu miera sociálnej interakcie predstava o adolescencii
usporiadanie fyzického priestoru atď

Ľadovcový model kultúry. Podľa: AFS Orientation Handbook. Zv. 4. New York : AFS Intercultural Programs, 1984. s. 14

Funkcie kultúry

Na jednotlivých soškách sme videli prejavy rôznych funkcií kultúry v rôznych spoločnostiach.

Úcta k plodnosti, ako aj k nositeľke nového života, fungovala vo väčšine ľudských spoločností a jasne to ukazujú aj naše podoby piatich žien. Najmä v starších spoločnostiach bolo pravdepodobne aj zmyslom tvorby takejto sošky ďalšie predĺženie tejto schopnosti. Schematická kykladská žena (a podobne by to robila aj soška súčasnej miss) poukazuje viac ako iné na to, že sa stala predmetom **kultu**. Jej gesto (skrížené ruky) a zvýraznené lona hovoria jasnou rečou, predmetom akého kultu sa asi stala – kultu plodnosti. Paleolitické sošky pravdepodobne mali pôsobiť rovnako. Úprava zovňajšku missky by tiež hovorilo jasne, predmetom akého kultu sa stala – kultu formy a formálnej krásy, kultu tela.

Jednotlivé sošky sa dostatočne líšili. Vidíme rozdiely na paleolitických soškách, vidno ich aj na egyptských a spomenuli sme rozdiely aj pri kykladských soškách, vnímame veľký rozdiel oproti predstavovanej soške missky. Každá soška tak nevyjadrovala len spôsob, akým spoločnosť vnímala samu seba, svojich príslušníkov, svet okolo seba. Zrejme každá soška vyjadrovala aj **vnímanie jednotlivej skupiny**, či možno jednotlivého **tvorca**. Tieto kultúrne činy slúžili ako sebvýjadrenie tvorca aj ako vyjadrenie obsahov vedomia spoločnosti.

Cez jednotlivé sošky vidno aj **rozvrstvenie spoločností**. Selket aj súčasná miss žijú v spoločnosti, ktorá má čas, prostriedky aj snahu krášliť sa. Vieme však zo zachovaných iných egyptských sošiek aj malieb a textov, že to nebol život väčšiny egyptských žien, ale len – bohatších. Ak Meritaton drží v ruke kráľovský korbáč, jasne dáva najavo, že patrí k najvyšším vrstvám spoločnosti. Podobné poznanie máme aj o súčasnej spoločnosti. Jednotlivé sošky tak nielen jasne vyjadrujú sociálne rozvrstvenie, ale jej aj slúžia. Selket mala ochraňovať vnútornosti mŕtveho Tutanchamona – komu z mŕtvych obyčajných ľudí v Egypte mohli jeho príbuzní dať do hrobu takúto zlatú sošku, aby aj po smrti jeho vnútornosti boli naveky chránené bohyňou? Selket vyjadrovala špeciálne postavenie mŕtveho kráľa v spoločnosti, ale súčasne mu takéto postavenie aj zabezpečovala do budúcnosti. Tým ho súčasne pevnejšie pripútala k spoločenstvu vybraných osobností egyptskej histórie – k spoločenstvu večne živých bohov na Zemi, k spoločenstvu kráľov-faraónov. Existencia faraóna – boha na Zemi – bola súčasťou večného poriadku sveta *maat* a úmrtie kráľa narúšalo tento svetový poriadok. Zachovanie spoločenstva bohov na

Zemi bolo preto nevyhnutné na to, aby svet vôbec mohol fungovať. Ochrana mŕtveho kráľa preto bola nevyhnutná pre zachovanie integrity tohto spoločenstva.

Kultúra, ako ju môžeme vnímať v našich soškách, teda slúži na **zachovanie** spoločenstva, **vyjadruje** obsahy vedomia spoločenstva aj individuálneho tvorcu, ale aj podporuje sociálnu **diferenciáciu** a **integráciu**.

Kultúra ako systém

Sošky žien nám prezentujú rôzne zložky systému kultúry.

Všetky sú výtvormi človeka, ktorý ich vytvoril s určitým zámerom, pre určitú spoločnosť a pre určité funkcie. Každá kultúra obsahuje množstvo podobných diel – len v nich sa spredmetňujú významy, len ľudské diela sú nositeľmi symbolov a **ikonografie**, ktoré by bez takýchto diel len ťažko v kultúre fungovali. Niekedy je takýmto dielom len reč, teda artikulovaný zvuk, ktorý ľudia vyludzujú za účelom komunikácie. Aj keď ide len o reč, aj tak sa musí obsah ľudského vedomia dostať od človeka k človeku, aby mohli spolu vytvoriť spoločenstvo. Kultúra je **systémom ľudských výtvorov**, artefaktov.

Vo všetkých soškách ich tvorcovia spredmetnili svoje predstavy o žene, svoj obdiv k žene, svoju predstavu o jej mieste vo svete a medzi ľuďmi. V každej spoločnosti to urobili iným spôsobom, ale vždy je možné z diela vyčítať, ako jeho tvorca vníma svet. Sošky sú tak samostatnými spôsobmi vyjadrenia svojho tvorcu. Kultúra je aj **kognitívnym systémom**, lebo obsahuje určitú reflexiu i vyjadrenie tejto reflexie.

Každá zo ženských postáv je samostatným symbolom a označuje určité významy platné v danej kultúre. Aj keď tri z nich symbolizujú ženskú plodnosť, predsa to robia odlišným spôsobom, originálnym pre každý z týchto kultúr. Prezentujú tak odlišné normy, cez ktoré ľudia nazerajú na svet. Cez normy sa k nám prostredníctvom diel dostávajú hodnotové orientácie ich tvorcov. Kultúra je aj **symbolickým a hodnotovým systémom**.

Všetky ženské postavy sú výsledkom zložitej ľudskej činnosti. Ich tvorcovia precízne pozorovali svet – vedeli verne zobraziť tvary ženského tela. Ich tvorcovia komunikovali o svete, pretože vedeli, že kráľovská dcéra má v ruke držať korbáč, hoci sa dá predpokladať, že len málo Egypťanov videlo skutočnú Meritaton. Tvorcovia sošiek spolupracovali, lebo si pri svojom pohybe vo svete odovzdávali informáciu o rukách skrížených na hrudi, o tomto geste bohýň plodnosti. Tvorcovia

boli schopní toto všetko zobrazit' v rôznych materiáloch. Kultúra je **súborom** rôznorodých ľudských **činností**.

Tvorca Selket musel pracovať v prospech veľkého tímu ľudí starajúcich sa o kráľovský pohreb Tutanchamona, tímu pisárov, architektov, maliarov a ďalších. Iní ľudia sa museli starať o ich stravovanie, o prísun materiálov nevyhnutných pre výstavbu hrobky – existovala inštitúcia zásobovačov. Ešte mnoho rokov po smrti faraóna sa v jeho hrobke konali zádušné obrady, ktoré vykonávala skupina kňazov – inštitúcia kňazstva bola v Egypte veľmi silná a veľká. To všetko niekto koordinoval, takže existovala aj inštitúcia (moderným termínom –) manažéra. Tvorcovia paleolitických žien cítili, že ich rod, kmeň potrebuje zachovanie, preto prostredníctvom podobných sošiek oslavovali plodnosť, aby si naklonili plodivé sily prírody v ženách. Inštitúcia kmeňa si žiadala svoje. Súčasné dievča by sa nikdy nestalo misskou, keby okolo nej nefungoval celý mediálny biznis, ktorý pripraví dievča na jej úlohu a súčasne reklamou naladí divákov. Kultúra je aj **systemom organizácií a inštitúcií**. Tie sú dnes oveľa formalizovanejšie ako kedysi, fungujú však na podobných princípoch spolupráce a del'by funkcií.

Členenie kultúr

Videli sme, že každá kultúra si vytvára svoje špecifické diela, v ktorých spredmetňuje vlastné vnímanie sveta. Využíva pritom svoju vlastnú ikonografiu. Ikonografia vzniká v činnostiach a inštitúciách spoločnosti. Všetky tieto články spolu a každý zvlášť spôsobujú vnútorné členenie kultúr. O akom členení svedčia naše sošky?

Dve dámy z egyptskej Novej ríše svedčia o členení kultúry na základe **sociálnej štruktúry**. Korbáč, ktorý drží v ruke Meritaton, nemohol hocikto chytiť do ruky, len príslušník kráľovského rodu. Tým sa dievča odlišovalo od prostých otrokýň aj od roľníckych žien. Blízkosť k tomuto korbáču znamená tak príslušnosť k hornej vrstve spoločnosti, ako aj možnosť zúčastňovať sa kráľovských rituálov. Korbáč teda nehovorí len o jej postavení v spoločnosti, ale aj o jej účasti na odlišných kultúrnych procesoch. Symbol – kráľovský korbáč – ukazuje, že kultúra sa v Egypte diferencovala aj podľa **rituálov**, ktorých sa človek zúčastňoval.

Meritaton má väčšinu hlavy vyholenú, z vlasov zostal len starostlivo upravený vrkoč, ktorý bol módny v určitom období Novej ríše v Egypte. Nepracujúca sociálna vrstva, ku ktorej dievča patrilo, jej umožňovala upravovať sa podľa módnych trendov.

Jednoduché roľnícke ženy alebo otrokyne, ktoré celý deň pracovali, si to nemohli dovoliť a mali buď celkom vyholené hlavy (užitočné hlavne pri práci), alebo používali parochne, ktoré chránili vyholenú hlavu pred silným slnkom. Museli uvažovať účelne a svojej práci prispôbiť úpravu svojho tela, Meritaton si mohla dovoliť uvažovať mimo kategórií účelnosti. Jej vrkoč sa neskôr stráca a zobrazovali ju aj s jej sestrami s celkom vyholenou hlavou – na týchto zobrazeniach sa však zvyrazňovala dozadu pretiahnutá lebka typická pre tento kráľovský rod, ktorá sa dnes vysvetľuje ako módný spôsob zobrazovania v čase panovania jej rodičov, Achnatona a Nefertiti. Zobrazenie missky zo začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia sa bude líšiť od súčasnej – tvarom účesu, farbou šiat, tvarom plaviek a pod. Kultúra sa člení na základe **módnych trendov**.

Úplne vyholené hlavy v Starovekom Egypte boli súčasťou kompletného vyholenia tela, čo obyvatelia tejto ríše praktizovali dlhé stáročia. V úplnom vyholení ochlpenia tela sa prejavovalo ich chápanie hygieny. Považovali to za nevyhnutnú súčasť svojho života, pričom si uvedomovali túto svoju odlišnosť od iných kultúr. Cudzincov, ktorí si neodstraňovali ochlpenie z tela, považovali Egyptania za menej čistotných. Kultúra sa člení aj na základe **hygienických pravidiel**, ktoré môžu vstupovať až do formovania kultúrnej identity.

Egyptania verili, že mŕtvemu môže niekto uškodiť zariekavaním, preto mŕtvych chránili. Aj vnútornosti mŕtveho Tutanchamona chceli chrániť pred zlom a nepriateľmi, čo by mu chceli uškodiť. Na to potrebovali ochrannú bohyňu – Selket. Jej funkcii prispôbili jej podobu – ochranné rozpätie jej rúk, na hlave sediaci škorpión odvracajúci nešťastie. Selket sa tak stala aj symbolom duchovných potrieb Egyptanov. Misska reprezentuje duchovne-neduchovné potreby, ktoré rozvíja súčasná masová kultúra. Podnecuje povrchný pohľad na svet, bráni hlbšiemu a kritickému vnímaniu. Ukazuje takúto vrstvu súčasnej kultúry. Kultúra sa člení aj podľa **duchovných potrieb**, ktoré uspokojuje.

Starostlivá úprava zovňajšku Selket je v ostrom kontraste s nahou a nijako neupravenou Moravianskou Venušou. Praveká soška nevykazuje žiadnu starostlivosť tejto ženy o seba, jej tvary však napovedajú, že úlohou tejto ženy bolo plodiť a zachovávať rod. Selket nemala nič iné na starosti, len ochraňovať faraóna na jeho ceste záhrobím – zatiaľ čo praveká Venuša sa musela pravdepodobne starať o rod a „domácnosť“, kým muži boli na love. Kultúrne aktivity dvoch žien sa v ich životnom štýle členili podľa cieľov, ktoré v spoločnosti plnili. Jedna je bohyňou,

ochraňuje mŕtveho faraóna, preto musí byť starostlivo upravená a mať aj zvieracieho spoločníka, druhá zabezpečuje prežitie rodu, preto postačuje zdôrazniť jej jednoduchú fyzickosť. Kultúra sa diferencuje podľa **deľby práce** v spoločensve.

Willendorfská Venuša síce svojimi upravenými vlasmi predsa len ukazuje určitú starostlivosť o seba, môžeme však odvodzovať, že ide o podobnú deľbu práce, ako v prípade Moravianskej Venuše. Pre zachovanie rodu sa tiež zdôrazňuje jej fyzickosť, avšak pre splnenie tejto svojej funkcie je vhodnejšie, ak sa mužovi páči, a preto si špeciálne upravuje vlasy. Kultúrna tvorba Willendorfskej Venuše (úprava vlasov) vyplýva z podobnej deľby práce v spoločensve ako pri Moravianskej Venuši.

Kykladská soška je schematickým vyjadrením oslavy plodnosti a pravdepodobne sa využívala v rituáloch. Kto mohol byť schopný vytvoriť takýto schematizovaný obraz ženy? Pravdepodobne nie všetci príslušníci spoločensva, čo sa môžeme domnievať aj pri ostatných soškách. Vo vyzretých civilizáciách, akou bola egyptská, vznikli špecializované cechy majstrov, ktorí pôsobili ako sochári, maliari a pod. V starších alebo menej vyvinutých civilizáciách, akou bola aj civilizácia gréckych Kykladských ostrovov, to boli pravdepodobne jednotlivci, ktorí získali podobné schopnosti – dnes nevieme ako. Vidíme však, že tieto schopnosti a zručnosti im boli vlastné – tak, ako pravdepodobne neboli vlastné ostatným príslušníkom spoločensva. Kultúra sa diferencuje aj na základe **schopností** človeka, pričom s postupom civilizácie (a s rozvojom deľby práce) sa vytvárajú celé **špecializované skupiny** ľudí zamerané na určitú oblasť kultúrnej tvorby – pisári, sochári, kňazi, mediálny a hudobný biznis a pod.

Opis a hodnotenie kultúry

Vo viacerých prípadoch sme len opisovali, čo vidíme na soškách – termín kultúra¹ mal pre nás vtedy viac-menej **opisný** význam – pohybovať sa, ozdobovať,

---

¹ Termín „kultúra“ pochádza zo latinského slova *cultus* – pestovanie, pozdvihovanie, kultivovanie (v poľnohospodárskom zmysle ako kultivácia pôdy), zušľachtovanie, starostlivosť, opatrovanie, úprava a upravovanie, prenesene pozdvihovanie a adorácia; z latinského slova *cultura* – pestovanie, vzdelávanie, zušľachtovanie (opäť v poľnohospodárskom význame); z latinského slova *colo* (ktoré vychádza z koreňa *k^hel-* z indoeurópskeho prajazyka, resp. súvisí s gréckym κυκλος, *kyklos* – kruh, ako aj so sanskritským *carati* – pohybuje sa sem a tam, blúdi) – v latinčine pohybovať sa okolo niečoho, otáčať sa, obývať určitý priestor, pestovať, ošetrovať, ozdobovať, uctievať. Slovo *cultus* v slovenčine viedlo priamo k zdomácnenému „kult“, *cultura* priamo k zdomácnenému „kultúra“ a *colo* sa stalo základom slovenského slova „koleso“, pričom slovenský termín „kultúra“ získal odtiene zo všetkých uvedených koreňov.

obývať, adorovať, pestovať. Neustále sa nám však vkrádalo výrazné **hodnotiace** hľadisko. Pestovať znamená zvyšovať hodnotu niečoho. Zušľachťovať v sebe obsahuje hodnotenie úrovne, pretože znamená, že niekto pracuje tak, aby niečo zdokonalil, pozdvihol. Starostlivosť o seba nesie ten istý podtón – starám sa, aby sa zachovala alebo zvýšila hodnota niečoho (hoci môjho tela).

Slovo „kultúra“ sa tak na jednej strane viaže na zaujatie priestoru, starostlivosť oň i pohyb v tomto priestore – je to vecné vyjadrenie určitého stavu vecí. Na druhej strane tento termín označuje procesy zdokonaľovania, zušľachťovania, vzdelávania – teda, že svet hodnotíme na základe určitých noriem a ideálov. Je preto aj vyjadrením hodnotenia, posudzovania stavu vecí. Keď uvažujeme o soškách žien, neustále máme na pamäti vecné opisy sošiek, aj hodnotenie ich úrovne; vecné opisy života týchto žien, aj hodnotenie ich života.

Tento rozdiel spôsobuje mnoho nedorozumení pri používaní slova kultúra. V bežnej komunikácii nemusí byť zrejmé, či máme sa chceme vyjadriť vecne, alebo chceme hodnotiť. V slovenčine sa slovo „kultúra“ bežne spája aj so slovami „kultúrny“ a „kultivovaný“, ktoré už takmer stratili pôvodný vecný obsah a zostali len hodnotiacim výrazom – hodnotia vec či človeka vo vzťahu k určitej norme. Kultúra sa v tomto chápaní stáva súborom pozitívnych hodnôt, ktoré slúžia rozvoju človeka a slovo „kultúrny“ má jednoznačne pozitívny význam. Kultivovaný a kultúrny človek spĺňa alebo prekračuje normy platné v spoločnosti, nekultivovaný ich nespĺňa a býva považovaný za nevzdelaného, barbarského, za človeka nedosahujúceho úroveň ostatných. „Človek, ktorý si osvojil kultúru“ môže označovať človeka, ktorý **pozná** a **prijal** za svoju určité životné návyky alebo určité správanie. Vtedy by zrejme bolo lepšie povedať, že ide o „človeka s kultúrou“. Alebo môže označovať človeka, ktorý si túto kultúru, tieto návyky, toto správanie osvojil na **žadúcej úrovni** – tomuto významu lepšie zodpovedá spojenie „kultúrny, kultivovaný človek“. V oboch prípadoch slovo kultúra označuje neopakovateľnosť zvykov, životného štýlu, ikonografie, noriem – len v prvom prípade iba **konštatujeme** ich existenciu, v druhom prípade ich aj **hodnotíme** a posudzujeme stupeň ich rozvinutosti, či ich vzťah k určitej norme.

Literatúra

Acta culturologica. Zborníky 1-15. Bratislava : FFUK, 1998-2005

Benedict, R.: Vzory kultúry. Bratislava : Kalligram, 1999. ISBN 80-7149-293-0

- Bronowski, J.: Vzestup člověka. Praha : Odeon, 1985 (bez ISBN)
- Cassirer, E.: Esej o člověku. Bratislava : Pravda, 1977 (bez ISBN)
- Gažová, V.: O štruktúre kultúry. Bratislava : FFUK, 1996 (bez ISBN)
- Kiczko, L. – Košč, M. – Krsková, A. – Marcelli, M. – Mistrík, E. – Sopóci, J. – Tóth, R. – Zigo, M.: Slovník spoločenských vied. Bratislava : SPN, 1997. ISBN 80-08-01040-1
- Kol.: Sociální a kulturní antropologie. Praha : SLON, 1993 (bez ISBN)
- Mistrík, E. – Haapanen, S. – Heikkinen, H. – Jazudek, R. – Ondrušková, N. – Räsänen, R.: Kultúra a multikultúrna výchova. Culture and Multicultural Education. Bratislava : Iris, 1999. ISBN 80-88778-81-6
- Soukup, V.: Dějiny sociální a kulturní antropologie. Praha : KU, 1996. ISBN 80-7184-158-7